

שורשים בוהלין (אוקראינה)

רות בקי

(רשמי מסע)

הכותרת היא ילדת הארץ (בתה של מלכה קולחני לבית פיש מקובל)
עורכת חכניות ב"קול ישראל" ומלמדת בחוג לקומוניקציה באוניברסיטה העברית.
מתברת הספרים "להתחיל מבראשית" ו"רולטה רוסית".

וודקה. משפחות שלמות, בעיקר צעירים, נסעו לפולין לקנות סחורות והתגוררו במכוניותיהן העייפות. בשבילנו היתה ההמתנה במעבר הגדול ארוכה מהצפוי, כי היו לנו רק ויזות לרוסיה, אוקראינה לא הנפיקה ויזות. הויכוחים והבידורים ברוסית התארכו, והגענו לתחנתנו הראשונה בלבוב באיחור רב.

סאשה קוגן, יהודי שאינו יודע כמעט דבר על יהדותו, שמח להיות לנו נהג, מורה דרך ומתורגמן. חבריו הקרובים עלו לישראל לפני כשנה, ומאז הוא חש געגועים וצמא לכל פיסת מידע על ישראל, על מנת לעלות מוכן בבוא היום. עברית אינו יודע אך הוא מדבר אנגלית. חברו ולדיסלב מתליפו בנהיגה במרחקים הארוכים, שאנו קיבלנו סחרחרות רק מהשלטים בדרך: 969 ק"מ לקייב, 2042 ק"מ לאודיסה וכו'.

יומיים לפני צאתנו עסק סאשה בחיפוש דלק. הוא סרק את כל התחנות בלבוב, עד שמילא את מטען המכונית בארבעה מיכלים, כ-160 ליטר. הוא גם הביא מצרכי מזון, נקניק, וודקה, פירות וירקות, ואנחנו הוספנו עוגיות, פירות יבשים ונס-קפה מישראל. תנאי אחד היתנה: שלא נשלם לו; הוא עושה זאת כמחווה לחבריו בישראל... "כל דאלים גבר בדרכים, ומוכרחים להגיע לקראת לילה למקום מבטחים", נאנח.

היתה שעת בן ערביים. סביבנו ים שדות צהובים וערימות שחת מלוא העץ. לולא בעיית הדלק, יכולים היינו לגמוא עוד את המרחקים העצומים של רחבי שפלת פולסיה, אך סאשה

זוג הנהגים שלנו עצר בחריקה את מכונית הוולגה הלבנה. ממול, על שני עמודי חשמל גבוהים, ניצבו שתי חסידות על קן זרדים גדול. "זה סימן למול", קרא סאשה קוגן ויצא מהמכונית, בלי לטרוק את הדלת.

חברו, ולדיסלב, רוס קצוץ שיער ג'ינג'י, יצא מיד אחריו והם הפצירו בנו לצלמם נוכח החסידות כסגולה למול. זה ארבעה ימים שאנחנו בדרך. בלב שדות ויערות בפלך ווהלין באוקראינה, וכל תחנות הדלק שעל פניהם עברנו היו סגורות. סאשה ידע, שאם לא נמצא דלק, נתקע בדרך ולא נוכל להמשיך במסע. תחילה חשבנו להגיע, לפחות לקייב, במטוס, אך הזהירו אותנו שקיים מחסור רב גם בדלק למטוסים, דבר שמשבש את לוח הזמנים של הטיסות, ורצוי יותר לנסוע במכונית.

בכלל שמענו, דני ואני, אזהרות רבות לפני צאתנו מהארץ: לקחת אתנו מצרכי מזון; לא לצאת מהתא ברכבת כי רבים שם החוליגנים; לא לשוטט סתם ברחובות כדי לא לעורר תשומת לב, ועוד. נסענו למרכז ווהלין, שלא באמצעות טיול מאורגן. חפצנו לבקר בכפר הולדתם של הורי בה'רודק, בערי המחוז רובנו, לוצק וקובל, וברחבי פלך ווהלין, שהתרבות היהודית, הספרות העברית והציונות שגשגו פעם שם.

הסיבוכים הראשונים קרו כבר במעבר מפולין: קילומטרים של וולגות, לאדות וסנדרים זעו באיטיות נוראה בשל בדיקת אשרות המעבר והדרכונים. הנהגים יצאו מדי מטר, עישנו, קיללו ולגמו לגימות נוספות של

לבנים עלה סרחון זיעה. החלטנו לעשות את הלילה בכורסאות, ועד שעות הבוקר לא הפסיק סאשה לשאול על ישראל וגמע בצמא את תיאורינו. לא פחותה מזו היתה התענינותו במורשת היהודית של ארץ מולדתו אוקראינה, שלא היה מודע לה בכלל... כשתירגם לנו לאנגלית את השאלות והתשובות של התושבים בקיבל, התרגש לא פחות מאתנו.

קובל היא עיר של צומת רכבות חשובה שיהודים רבים חיו בה. היו בה גימנסיות יהודיות, חדרים ובתי מדרש, ותנועות נוער חלוציות, השומר הצעיר, החלוץ, תנועת כחול לבן, גורדוניה, המזרחי ועוד. קובל, שבה נעצרה החזית לאחר שהגרמנים ניגפו בסטלינגרד, סבלה בימי המלחמה, ורוב הרחובות המרכזיים הופצצו לגמרי, אך היהודים ניספו עוד הרבה לפני כן, בספטמבר-אוקטובר 1942.

לבית הכנסת הגדול בעיר הובלו רבים מיהודי העיר "הבלתי מועילים" ונורו שם מחזורים מחזורים. רבים כתבו בדם על הכתלים את דבריהם האחרונים. באנו לקובל לחפש את בית הכנסת הגדול. המבנה נשאר אמנם בשלמותו, אך הפך למפעל יצור מעילים; את עקבות ה"מגן דוד" הגדול שהוסר, ראינו עדיין בבירור... נסענו ליער בוכאוה, שם נורו כל יתר היהודים. שלוש מצבות מספרות בעברית, ברוסית וביידיש על מה שארע, וסאשה נדהם. ניכר בו שלא היה לו מושג לא רק על העולם היהודי שהיה בארץ מולדתו, אלא גם על קצו... שיטת ההרג של יהודי ווהלין היתה אחידה: קראו את תושבי העיר לאזור בית הכנסת או לקצה היער וירו בהם אל תוך הבורות שהוכנו מראש. מבצעי השמדה אלה היו תכליתיים ובוצעו לפי לוח זמנים מדוייק, עד כי תוך כחודש, בראשית הסתיו 1942, הושמדה רוב יהדות אוקראינה.

בימים אלה, סוף אוגוסט וראשית ספטמבר תמלאנה חמישים שנה לשואת יהודי ווהלין.

הציע שנחפש בית מלון בעיר הקרובה, ושם גם ננסה בבוקר את מזלנו בהשגת דלק.

נכנסנו לסרני, חלפנו על פני כמה התקהלויות ברחוב הראשי. התברר לנו שהגיעו לעיר משלוחי צימוקים, וכל מי שהתכוון או לא התכוון לקנות נעמד בתורים; אוכל לא קונים כשצריכים, אלא כשיש. למרות שאוקראינה - "אסם התבואה של רוסיה", היא ארץ פוריה במיוחד, וכולה מרחבי שדות שטופי שמש, יערות ומטעים.

סרני היתה עיר מחוז בצפון ווהלין, ורוב תושביה חיו ממסחר העץ ומוצריו, שהיו משלחים בדוברות על פני הנהרות. כמחצית התושבים ערב מלחמת העולם השנייה היו יהודים, רובם התפרנסו מתעשיית העץ ומסחר יערות. גם בתי מלון ובנקים הוקמו בעיר, למען סוחריו העצים שהגיעו מוורשה ומוסקבה. האזור ידוע עד היום ביערותיו הצפופים והכהים...

בקושי מצאנו את בית המלון היחיד בעיר. בניין אפור ומדכא, שאורות קלושים בקעו ממנו והבליטו את השלט: "נבנה במלאות חמישים שנה למהפכת אוקטובר". את השלט עדיין לא הסירו, למרות שמנצחים כאן כל זכר למהפכה. בכניסה החשוכה למלון עמדו כמה קומיסריות עבות-גוף בחלוקים אפורים, ושוחחו על המחירים המאמירים ושכרן המשפיל. פקידת הקבלה הפכה והפכה בדרכונים שלנו, וטילפנה למשטרה. טרם ראתה דרכונים ישראלים... התבוננתי באולם הכניסה הקודם, שם רבץ על שתי כורסאות אדם שתוי וקהה-חושים, כשאד חזק של וודקה אופף אותו. המשטרה אישרה שמותר לישראלים לעשות את הלילה במלון, אך אחד השוטרים בא לראות במו עיניו את התיירים הראשונים שהגיעו לעיר. הוקצו לנו חדרי הלוקסוס שבהם יש גם שרותים צמודים וטלוויזיה. מחיר החדר הווגי ללילה היה דולר אחד, אך לא היה שווה יותר: הטלוויזיה לא פעלה, ובשירותים לא זרמו מים זה עידן ועידנים... מאחד הסדינים שהיו אולי פעם

והזר כעבור דקות, וידיו מלאות אוכמניות ודומדמניות שכמו יצאו מהער של כיפה אדומה. שתינו קפה - מצרך יקר המציאות כאן וסאשה שואל מה הביא אותנו לטיול הזה, הן יכולנו לבקר בפריז או בלונדון, ולא להיאבק בחוסר דלק, חוסר מזון וחוסר כל מודעות תיירותית... סיפרנו לו על גדולי המשוררים ביאליק ושלונסקי, לאה גולדברג ורחל, שבאו מהאזורים האלה, ולא פסקו להתגעגע אליהם ולשאל "הו ארצי הורתי מדוע, כה שדוף גופך ועצוב, זכרונה של ארץ חורגת, בלי משים עולה על הלב"; חזרנו והבהרנו לו שאנו רוצים להכיר כיצד גדלו וחיו הורינו שבאו לישראל מארצות הקור - ואת שורשיהם השאירו כאן; שעכשיו, כשמסך הברזל הפך למסך ברזנט - אולי נכיר דברים שמעולם לא היכרנו. סיפרנו גם על עבודות "שורשים" שכותבים כל תלמידי חטיבות הביניים בישראל, ומגלים תוך כדי כך סיפורים מרגשים מחיי הסבתות והסבים שעלו מהמקומות האלה, ולא סיפרו לבניהם את הארועים הקשים שעברו במלחמת העולם השנייה.

תחנתנו הבאה היתה כפר הולדתם של הורי - הכפר הורודץ, ליד נהר ההורן. לפני הנסיעה בדקנו היטב במפות מפורטות אם הכפר הזה אכן עדיין קיים. לפני המלחמה היה זה כפר אוקראיני קטן, ובו כעשר משפחות יהודיות; שתיים מהן משפחות הורי. הם עלו ארצה ב-1936, ומאז פרצה המלחמה, נותק כל קשר בינם לבין הוריהם, אחיהם ואחיותיהם. כל הפניות לצלב האדום עלו בתווה ורק בשלהי 1945 התברר שלא נשאר מהם שריד...

שלוש דרכים גדול שעליו מצוירת חיטה תפוחת גרעינים התקדם לעברנו. קומביינים ענקיים ערמו ערימות של קש, וטרקטורים סובבו בים הצהוב. לא רחוק הבהיק נהר ההורן, נמוך בהרבה מהסכר שלגדותיו, סכר שנבנה כנראה לרגל החורף הרוסי. נזכרתי בסיפורי אמי על הנהר הזה הקפוא בחורף, שאפשר היה ללכת על פניו ולנסוע בעגלות. עתה משכשכים ברוזים על גדותיו וכמה דייגים יושבים

ב"היכל יהדות ווהלין" בגבעתיים, ב"בית ציוני אמריקה" בתל-אביב ובאודיסוריום שברחוב בלפור בסכנין בחיפה, ייערכו בשבועות הקרובים אזכרות שונות על ידי יוצאי קובל, ברז'ניץ, סספין, ולדימירץ, הורודץ, אנטונובקה, לודמיר, לוצק ועוד ועוד. אלה הם אודים אחרונים ליהדות ווהלין, העושים בכל מאדם לשמור על הגחלת, ולשמר את זכר בני משפחותיהם וקהילותיהם.

זה למעלה מחמישים שנה מציינים בכל יום זכרון, שבפולין ורוסיה ניספו שישה מיליון יהודים, אך עד שהקומוניזם קרס, לא היתה כל אפשרות להקים להם מצבת קבר. כל קשר לא היה עם הארצות שמעבר להרי החושך, אך עתה - משנפתחו השערים, אולי הגיעה העת להציב אנדרטאות לששת המליונים הללו במקומות שבהם ניספו. אנשי השגרירות במוסקבה שאליהם פניתי בעניין זה (באוקראינה אין עדיין שגרירות ישראלית), סיפרו שמגיעות אליהם מאות פניות כאלה.

אספנו מספר אצטובלים, והמשכנו בדרך. לאחר הביקור ביער ולדימירץ ועוד מוכרחים היינו לעשות אתנחתא כלשהי. שוב נסענו בסבך של יערות, ששדות תבואה רחבי ידיים עשו בהם פסק שטח מפעם לפעם. לשווא חיפשנו בית קפה או תחנת דרכים. אין מוסדות כאלה. תחנות הדלק הן כה עלובות, שגם כאשר הן פתוחות לא ניתן להבחין בכך ובפקידים האדישים היושבים שם מאחורי סורגים ועונים "נייט" בפנים אדישות.

עצרנו בפאת יער, והתיישבנו בצד הכביש על רצועת אדמה חולית רכה ונקייה. סאשה הוציא ממיני המזון שהכין. "אין כאן מסעדות, אין כאן שום דבר. הכל מתפורר. אלה שמנסים להתחיל ביוזמה פרטית, נתקלים במחסומים בירוקרטיים כמעט כמו פעם. אותם פקידי הק.ג.ב. ממשיכים לשלוט במשרדים, גם אם עכשיו הם נקראים דמוקרטים ולא קומוניסטים. יעברו הרבה שנים עד שיוזו פה משהו".

לפתע, כאילו הוא מתחרט על דברי הביקורת שלו, הוא קם במהירות, נכנס ליער

זוכר הכל, חייכה האיכרה הממושקפת. הוא זוכר מה שקרה פעם, הרבה יותר טוב מאשר מה שקרה אתמול...". תוך כדי כך התאספו סביבנו בני כפר נוספים ילדים ומבוגרים, נשים וקשישים. הנשים חבשו מטפחות פרחים רחבות, כדרך האיכרות הרוסיות מימים ימימה.

- ומה הם עשו, הייבריי, צעקה הממושקפת.
- משה פיש טחן את החיטה שלנו. היתה לו טחנת קמח. והבנים הגדולים עזרו לו.

התברר שזה גראסים מוציק, האיש שאמי ביקשה שעליו נשאל, בנו של טיחון, השכן שחצרו גבלה בביתם. - "אתה זוכר אותו?" שאלתי באמצעות המתורגמן סאשה, ולא יכולתי לעצור את הדמעות.

- בטח אני זוכר. הוא גר כאן, הצביע במקלו על בית מס' 248 ברחוב הראשי שעדיין נשאר שמו כאז, רחוב פודלוז'ה. זה היה הבית שלהם. מיהרגו להקליט. ההפתעה היתה כה מוחלטת, שהחזקתי טייפ סוני ביד אחת, מצלמה ביד שניה ודני צילם כל העת בוידאו את בני הכפר המתאספים, את הילדים צהובי השיער ואת בתי הכפר על רקע עצי התפוחים גדושי הפירות.

גראסים בן ה-92 תיאר את כל בני משפחות ה"ייבריים", לפי הגיל והעיסוק. הוא כמו חי את הימים ההם. לפתע נזכר שחלק ממשפחות פיש וקולודני נסעו לפלשתינה עוד לפני הקרבות הקשים שהיו באיזור. הוא שאל אם טוב בפלשתינה, ודני הבהיר שבישראל טוב מאוד. הוא לא שמע את השם ישראל. אז ביקש רק לדעת אם יש שם וודקה, כי אם יש בפלשתינה וודקה ולחם, זה באמת סימן שטוב שם.

הוא הצביע על הבית הסמוך, בית עץ יפה עטור עצים, לשעבר ביתו של סבי משה פיש, והסביר שהופצץ לגמרי במלחמה. קשה היה לי להאמין לו. אני משערת, שלאחר שנלקחו היהודים לגיטו ולדימרץ, פלשו האוקראינים, בזזו והרסו, ולאחר מכן הקימו בשטח בתים לבניהם.

מחברים לחכות ארוכות. יום ראשון בשבוע, יום התופש היחיד. עדר גדול של פרות רועה באחו. התקרבנו. שתי נשים זקנות עומדות בשער חצרן. כמה איכרים חזרו באופניים מאי-שם, אולי מהכנסייה שניצבת לא הרחק. בכביש הראשי הרחב, ניצבות שתי שורות ארוכות של בתי עץ, גדורי גינות, כל הכפרים באוקראינה הפכו לאחר המהפכה לקולחוזים. השדות עובדו בצורה קולקטיבית, והמוטיבציה היתה רופפת ביותר, אך לכל איכר יש גן קטן ליד הבית.

עצרנו ליד ספסל שבו פטפטו כמה זקנות יחפות. המבוגרת שבהן, מרכיבה משקפיים עבים, נשענת על מקל. שאלנו אם מישוהו זוכר את ה"ייבריי" שחי פעם כאן. לא, אינן זוכרות "אך ישנו זקן אחד", אמרה הממושקפת, "והוא יודע הכל, כי הוא עבר את התשעים". והחלה לפסוע בעזרת מקלה, להראות לנו את ביתו. בדרך עברנו ליד הכנסייה שעליה סיפרה לי אמי, ושעתה התגודדו בחצר מה מספר ילדים וזקנים. איכרות רוסיות במטפחות צבעוניות גדולות חלפו על פנינו.

הזקנה היחפה הביאתנו במהירות רבה לבית עץ מסייד שמספרו היה 246, בין שתי רצועות בתים ארוכות, גדושי פירות, ועלו בזכרוננו סיפוריה של אמי על תפוחי העץ הקטנים והורשות הרובדבנים שגדלו בכפר שלהם, מהמעטים שבהם הותר ליהודים לעבוד בחקלאות. האיכרה נכנסה לבית, ויצאה לאחר דקות ספורות עם זקן גבוה, נשען על מקל גם הוא, זקן הכפר.

- גראסים, צעקה לו, גראסים, יש לנו אורחים! הוא שאל מי הם. עיניו הירוקות הקטנות מכווצות היו מהאור הרב, והוא הסיט את כובע המצחיה. שאלנו אם הוא זוכר שפעם חי כאן יהודים. "כן בודאי שזוכר. היו כאן עשר משפחות, היום לא נשאר אף אחד. היו גם פיש וקולודני (משפחות הורי, ששאלתי עליהן). השמות כאילו מונחים היו אצלו בקופסא, כמו חי כאן עד השבוע החולף... "הזקן גראסים

לנו לפני נסיעתנו שיוצאי השואה אינם רק אלה ששרדו ממחנות ההשמדה, כי אם גם אלה שהגיעו ארצה לפני השואה, והם מאשימים כל חייהם את עצמם, על ש"הפקירו" את היקרים להם, ומשלים את עצמם שלו היו נשארים שם, היה עולה בידם להציל. גייסיס חשה עצמה אחת מאלה. לפני שנתיים שמעה והצטרפה לסויר מאורגן, לאחר שיוצאי קובל בארצות הברית תרמו כספים להקמת אנדרטה ביער בוכאווה, היער ששם הושמדו כ-18 אלף מיהודי קובל, ועד 1990 לא ניצב שם אפילו גלעד שיצייק זאת.

אנחנו ממשיכים לסייר בחוצות קובל. נעצרים ברחוב ורשבסקה של פעם, ליד מיבנה פינתי נאה בן שתי קומות, שהפתחים ודלתות העץ הכבדות שבו דומים להפליא לפתחים שבתמונת בני משפחתי שהיו עמי.

בפינת הרחובות וורשבסקה-קוליובה של פעם, במרכז העיר, ניצב בעבר בית המסחר לסחורות קולוניאליות של האחים פיש. לשם מועדות פנינו. היתה זו חנות סטונית גדולה לאורז, מלח, סוכר. לידה פעל בית המסחר לכלי מוסיקה של האחים פולישוק, ובית המסחר לנייר של האחים פלוט. כיום - כיכר רחבה, מדשאות ועצים: כל המרכז נהרס במלחמה.

סורגי ברזל וחלונות מוגפים: "איך דלק היום". אם לא נמצא דלק, לא נוכל להמשיך במסע הזה באוקראינה, שלא במסגרת טיול מאורגן, וזה לא אחר כל האזהרות שעלינו להביא מצרכי מזון; מעבר הגבול מפולין לאוקראינה נמשך יומיים; ברכבות רבים החוליגנים והגנבים, שכל תייר מצית את דמיון ההתעשרות שלהם. היו גם שסיפרו לנו על קשר שבשתיקה בין שודדי הרכבות לבין אנשי הצוות, ובשעת לילה לפתע כבים כל האורות, ועד אשר מתקינים את החשמל מחדש, מוצאים עצמם התיירים ללא המטען, או ללא הרבה פריטים ממנו...

חם מאוד היה. בעלת הבית אדומת המספחת שאבה מים קרים מאוד מהבאר של סבי, והומינה אותנו להיכנס. נכנסנו. היא כיבדה אותנו במים קרים בכוסות מבהיקות, בפירות ובלחם טרי שנאפה זה עתה, אך לא היינו מסוגלים לגעת בו. מסתנת הקמח נשארה רק שורה אחת של אבני היסוד. הם עוד אספו כמה תפוחי עץ מהעצים, שטפו אותם ונתנו לנו צידה לדרך.

המשכנו לרובנו וללבוב. לבוב, העיר היפהפיה, רבת הקתדרלות והארמונות, עצובה ודלה. בכל פינת רחוב משתרכים תורים, וגני העיר מלאים וקנים ובטלנים למיניהם.

בערב ביקרנו בהצגה חגיגית של פתיחת העונה בכניין האופרה בעיר. המבנה המפואר, כרכובי השיש, גברשות הבדולח הגדולות והתאים הרבים עטורי וילאות הקטיפה הכהה, היו ניגוד גדול לקהל, אנשים קשי יום, פקידים ועקרות בית, הופיעה להקת פולקלור אוקראינית, במיטב הבגדים המסורתיים, הרובאשקות, החצאיות הפרחוניות וכובעי השיער. הרפרטואר - שירים של פעם על גדות הדניפר, צ'רקסיה וקראקוביאק. האוקראינים מנסים להחיות את תרבות הימים שלפני המהפכה, בתום ההפסקה נאם מנהל בית האופרה, והבהיר את חשיבות התורה למקורות. ישבתי ובכיתי חרש. סבתי ודודי היו אצטרובלים בידי...

★

שוב אנחנו ביער בוכאווה, בפאתי העיר קובל. שלומית גייסיס, חברת קיבוץ "המעפיל" היתה כבת עשרים כשיהודי קובל הושמדו. עלתה ארצה כחברה פעילה ב"השומר הצעיר" שלושה חודשים לפני פרוץ המלחמה. ששת אחיה והתורים נשארו בקובל. מאז נודע לה באופן רשמי דבר הירצחם, לא מצאה מנוח לנפשה. למרות שבנתה משפחה לתפארת, וכיום היא סבתא לנכדים רבים, כל מעייניה נשארו שם. בשיחה בדירתה הנעימה בקיבוץ, הבהירה